

Acta Beregsasiensis

2010/2

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

A Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

2010
IX. évfolyam, 2. kötet
Том ІХ, № 2
Volume IX, № 2

УДК 001(477.87)
ББК 72.4(4УКР-43АК)
А-19

Az Acta Beregsasiensis a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos kiadványa. Jelen kötet a 2010-es év első felének magyar, ukrán, angol és német nyelvű tanulmányait foglalja magába. Az intézmény tanárai, hallgatói, valamint külföldi tudósok munkáit publikáló kötet a nyelv- és irodalomtudomány, a történelem, pedagógia, biológia, gazdaság és más tudományágak különböző területeit öleli fel.

www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/kiadvanyaink/110-a-ii-rakocz-ferenc-karpataljai-magyar-fiskola-tudomanyos-evkoenye

SZERKESZTÉS: *Kohut Attila, Penckófer János*

KORREKTÚRA: *G. Varcaba Ildikó*

TÖRDELÉS: *Garanyi Béla*

BORÍTÓ: *K&P*

A KIADÁSÉRT FELEL: *dr. Orosz Ildikó, dr. Soós Kálmán*

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

A kiadvány megjelenését a

támogatta

ISBN: 978-966-2595-01-7

© A szerzők, 2010

Készült: PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalom

Történelem- és társadalomtudomány

BOCSKOR ANDREA: A Rzeczpospolita és korának képe az ukrajnai történelemtankönyvekben	9
KOSZTYÓ GYULA: Kárpátaljai régészeti kutatások 1945–1991 között a kárpátaljai magyar sajtóban	29
VÁRADI NATÁLIA: 1956-os deportálások a Szovjetunióba (a KGB dokumentumai alapján)	39
BARÁTH JULIANNA: Thököly-iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárban	57
BRAUN LÁSZLÓ: Kálvin János társadalmi és politikai nézetei	63
MAROSI ISTVÁN: Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai	75

Nyelv- és irodalomtudomány

GAZDAG VILMOS: A magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálata (Tudománytörténeti vázlat)	91
MIZSER LAJOS: Kis- és Nagybégány családnevei	99
SEBESTYÉN ZSOLT: Elpusztult falvak névmagyarázatai a történelmi Bereg megyéből ...	107
VÍGHNÉ SZABÓ MELINDA: Lexikalisch-semantische Untersuchung des Baltendeutschen mit dem Standarddeutschen	115
BRENZOVICS MARIANNA: Az erő tárgya és alkalmazója. Heidegger Antigoné-értelmezése	129

Oktatás, képzés, iskola

BOROS LÁSZLÓ: Állami és magángyűjtemények Kárpátalja területén 1877 és 1918 között	133
SZAMBOROVSKYKNÉ NAGY IBOLYA: Az iskolairányítás szakmai átalakítására tett próbálkozás a Szovjetunióban (1982–91)	139
ILONA HUSZTI–MÁRTA FÁBIÁN–ERZSÉBET BÁRÁNY: Fifth graders' receptive skills in English and Ukrainian	153

LECHNER ILONA: Spielerische Arbeitsformen im Fremdsprachunterricht Schlussfolgerungen einer empirischen Untersuchung	163
---	-----

Gazdaság, biológia

ТОВТ ЙОЖЕФ: Регіоналізм, як філософія входження в Європейський Союз через розбудову місцевого господарства та території.	175
DR. SZPÁSSZKY GÁBOR: A beruházások fejlődése Kárpátalja népgazdaságában	181
HADNAGY ISTVÁN: A megújuló energiaforrások felhasználásának lehetőségei és jelenlegi helyzetük Kárpátalján	187
MELYNCSOK ADRIENN: A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (Corporate social responsibility) bemutatása és helye a mai gazdasági életben	195
PINTÉR ÁKOS: Az európai poszt szocialista országok légi személyközlekedésének jellemzői, közelmúltbeli változásai	205
GÉCSE MÁTYÁS: Alanyhasználat Ugocsa és Bereg megyék kajszi természetében	223
GORONDI TAMÁS–ILLÁR LÉNÁRD: A Borzsa-folyó puhatestű faunájának vizsgálata a benei szakaszon	229

Könyvekről

SÉRA MAGDOLNA: Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Tájékoztató füzet szülőknek és pedagógusoknak	239
MOLNÁR ANITA: Az Üveghegyen innen. Anyanyelváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés	241
<i>Eseménynaptár</i>	244

GAZDAG VILMOS*

A magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálata (Tudománytörténeti vázlat)

Rezümé Közismert tény, hogy az egymás mellett élő népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással vannak egymásra. E hatások természetesen kimutathatók a magyar-szláv együttélés során is. A magyar nyelvet ért szláv hatásokkal kapcsolatban több jelentős tudományos munka is született. Jelen tanulmányban megpróbáljuk röviden áttekinteni a magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálatának történetét, és a bemutatott munkák segítségével felvázolni az e téren folytatott kutatások főbb irányvonalait.

Резюме Загальновідомо, що між націями, які проживають поруч, утворюється культурний і мовний взаємозв'язок. Такий взаємозв'язок простежується і на прикладі угорського та слов'янських народів. Дослідженням угорсько-слов'янських міжмовних контактів займалося багато науковців. У статті розглянуті і підсумовані наукові праці з історії дослідження угорсько-слов'янських міжмовних контактів. З допомогою аналізованих робіт виділені основні напрямки дослідження угорсько-слов'янської міжмовної інтерференції.

Az egymás mellett élő népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással vannak egymásra. Bizonyos gyakoriságú érintkezés jön létre e népek tagjai között. Megismerik a másik nép szokásait, elsajátítanak tőlük különböző mesterségeket, megismerik az azokhoz tartozó eszközöket, melyek idővel meghonosodnak náluk is, s ezzel együtt meghonosodnak a nyelvükben azok megnevezései is (Lizanec 1970: 35). Erről tanúskodnak az egymás mellett élő népek szókincsét vizsgáló kutatások is. A fentebb említett kulturális és nyelvi hatások természetesen kimutathatók a magyar-szláv együttélés során is. A magyar nyelvet ért szláv hatásokkal kapcsolatban több jelentős tudományos munka is született, melyek közül több is vagy az anyaországi nyelvváltozatokra, vagy a teljes magyar nyelvterületre gyakorolt szláv hatások vizsgálatát tűzték ki célul.

A magyar szókincs szláv eredetű elemeire vonatkozó kutatásokat Kniezsa István szintetizálta. 1955-ben látott napvilágot *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* c. két kötetes munkája. A bevezetőben a szerző utal a munka második részében megvilágítandó kérdések körére, a kutatás során használt forrásokra. Ezenkívül részletes leírását adja a szótárban szereplő címszavak felépítésének.

Az első kötet három nagy fejezetből áll:

- Kétségtelenül szláv eredetű szavak. E fejezet szócikkei a következőképpen épülnek fel: címszó, mely általában a szó mai köznyelvi alakját tükrözi. Ezt követi az első adat megjelölése (ha van, akkor további változatok felsorolása). Minden változatnál külön szerepel első előfordulása és valamennyi feldolgozott forrás megjelölése. A szóra vonatkozó adatok felsorolása után esetleg egy-egy szótörténeti megjegyzés következik. A következő bekezdés a jelentéseket tartalmazza, melyeket a szerző a források alapján latinul és németül, illetve a tájszavaknál vagy elavult szavaknál magyarul is közöl. Ezt, szintén újbekezdésből, a szláv megfelelések követik: elől az az alak áll, melyből vélhetőleg a magyar szó származik, majd vö.-vel a további szláv nyelvi adatok jönnek délkelettől nyugat felé, körbe egészen keletre a nagyoroszra. A szláv szavakat a szerző latin betűkkel közli: azoknak a nyelveknek a szavait, melyek a latin írást használják, a hivatalos helyesírással, a cirillírásúakat pedig transliterált (írás szerinti) formában adja meg. Az egyes szláv nyelvi adatokat a közös összsláv szó követi, amennyiben az kikövetkeztethető. A következő bekezdés a magyar szóra vonatkozó esetleges megjegyzéseket tartalmazza. Végül a szó irodalma zárja a szócikket (Kniezsa 1955 I/1: 6–16). Az e fejezetben található elemek

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, V. évfolyamos hallgató. A tanulmányt Bárány Erzsébet lektorálta.

mára már teljesen illeszkednek a magyar nyelvbe, elveszítve idegen hatásukat. Pl. ablak, barát, vacsora, udvar stb. Ugyanakkor néhány elem még ma is inkább kölcsönszónak tekinthető közülük, mivel használatuk viszonylag ritka pl. a szláv beda esetében, vagy a szónak nem a szláv jelentése van elterjedve a nyelvben, ahogyan ez a fürdőhelyiséget jelölő bánya szó esetén is megfigyelhető, hisz a szó elterjedtebb jelentése az „ásványi anyagok kitermelésének felszíni vagy földalatti helye”.

- Kétes szláv eredetű szavak. Itt azokat a szavakat tárgyalja a szerző, melyek nem bizonyítottan szláv eredetűek, vagy azért, mert eredetük ismeretlen, vagy mert maguk is idegen eredetűek, s nem mutathatók ki rajtuk kétséget kizáróan a szláv közvetítés jegyei.
- A kétes eredetű szavak esetében a szócikkek kisebb módosítással kerülnek közlésre: a szláv szavak felsorolása a szövegen belül található, az irodalom sem a szócikk végén található, hanem a szó eredetére vonatkozó fejtegetésekbe van beledolgozva (Kniezsa 1955 I/1: 16–18).
- Nem szláv eredetű szavak. E fejezetbe azokat a szavakat (több mint 400 szó) sorolta a szerző, melyeket – véleménye szerint – a múltban, tévesen minősítettek szláv eredetűnek. Kniezsa itt elsősorban Franz Miklosich, Munkácsi Bernát, valamint Simonyi Zsigmond etimológia magyarázatait kérdőjelezi meg. A szócikkek felépítése itt teljes mértékben eltér a két előző fejezetétől. Ugyanis a szerző legfontosabb célja itt az, hogy bebizonyítsa, az adott szó nem lehet szláv eredetű, bár több helyen rámutat a szó helyes etimológiájára is. Ám a szerző maga is belátja, hogy további kutatások révén, esetleg az általa helyesnek tekintett etimológiáról is kiderül, hogy azok sem helytállóak (Kniezsa 1955 I/1: 18–22).

Vizsgálataiban Kniezsa István nem csupán összegyűjtötte, de fogalomkörü kategóriák szerint is csoportosította a szláv elemeket. Ő a következőképp kategorizálta a magyar nyelv szláv elemeit: növény- és állatvilág; halászat és vadászat; földművelés és állattenyésztés; ház és berendezése; ruházkodás; mesterségek; kereszténység; társadalmi és állami szervezet, valamint számos más terület, amelynek szláv elemei elenyésző voltak miatt nem kerültek külön kategóriába. Ugyanakkor leszögezi, hogy a szláv hatás sohasem volt egységes, mivel a magyarság nem az ősszlávokkal, hanem csak az egyes szláv népekkel állt kapcsolatban, ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk (Kniezsa 2000: 144).

A regionális, s így a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok vizsgálata is meglehetősen későn vette csak kezdetét. Fodó Sándor épp e vizsgálatok kapcsán jegyzi meg, hogy „a kárpátaljai magyar nyelvjárások majdnem egészen kiestek a magyar nyelvjáráskutatás látószögéből. A helyi magyar nyelvjáráskutatás viszont még csak első lépéseit teszi, és hosszú évekre lesz szüksége, hogy behozza a lemaradást” (Fodó 1973: 41).

Az 1973-ban megjelent *Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban* c. tanulmányában Fodó Sándor rövid ismertetést ad a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, valamint az ezeket érintő nyelvészeti kutatásokról. A szerző a kutatások előrehaladásának jeleként értékeli Alexander Rot *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok* (1968) és Petro Lizanec *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpánton túli ukrán nyelvjárások alapján* (1970) megjelent munkáját, ugyanakkor sajnálattal konstatálja, hogy a szerzők a szójegyzékeket „minden magyarázat és etimologizálás nélkül” közlik, lemondva a „felsorolt szavak tudományos tárgyalásáról, a vélemények és az idevágó irodalom idézéséről”.

Fodó Sándor több, Petro Lizanec és Rot Alexander által szláv eredetűnek vélt szó kapcsán is igazolja azok téves etimológiáját. Például: „A magyar nyelvjárás *dohot* ’kocsikenőcs’, amit Rot az ukránból származtat (i. m. 255), román közvetítéssel került nyelvjárásainkba (Kniezsa, SzlJsz. I, 624; TESz I, 603)”, avagy „Lizanec (i. m. 34) a magyar

bazsarózsá-t az ukrán *божарожа*ból származtatja, ennek viszont épp a fordítottja igaz: az ukrán szó származik a magyarból, ez pedig összetett szó, amelynek előtagja, a *bazsa*-déli szláv eredetű (Kniezsa, i. m. 85; TESz I, 263).”(vö. 42.)

Megjegyzzi, hogy a Kótyuk István által folytatott kutatások révén kezdetét vette a kárpátaljai magyar nyelvjárások szlavizmusainak rendszeres kutatása is. Ezt követően egy 31 szócikkből álló szótári adatállományt tár az olvasó elé, melyben az általa gyűjtött és lejegyzett, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban előforduló szláv elemek részletes ismertetését adja (vö. 43–52).

A Fodó Sándor által említett Kótyuk Istvánnak az ungi magyar nyelvjárás vizsgálataival foglalkozó kutatásai 1974-re teljeseztek ki. Ekkor védte orosz nyelvű kandidátusi értekezését is az Ungvári Állami Egyetemen *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* címmel. E munka tematikájában és jellegében még ma is egyedülinek számít, hiszen a megírás és a nyomtatásban való megjelenés között eltelt közel 30 év alatt sem született e témakörben hasonló terjedelmű és minőségű munka.

Az orosz nyelvű disszertáció négy nagy fejezetből és több alfejezetből áll¹.

A bevezetőben a nyelvi kapcsolatok leírásával ismerkedhetünk meg, melyet a történelmi adatok és a kutatott területek településtörténete követ. Ugyancsak e részben kerül sor a munkában alkalmazott fonetikai átírás bemutatására is. Az ungi régióban, ahogyan Kárpátalja szinte teljes területén évszázadok óta szoros társadalmi és gazdasági kapcsolat alakult ki az ukrán/ruszin és a magyar etnikum között, mely természetesen így rányomta bélyegét az itt élők nyelvhasználatára is. Ezt követően a szerző rövid ismertetés keretében bemutatja a kutatópontokat. E 18 település (Nagygejőc, Gálóc, Bátfa, Palágykomoróc, Koncháza, Kisgejőc, Minaj, Palló, Botfalva, Kis- és Nagyrát, Katergény, Kisszelmenc, Szürte, Tarnóc, Homok, Kistéglás, Császlóc, Sislóc) elhelyezkedéséről, első írásban rögzített megnevezéséről, lakosságának számáról, összetételéről, az iskolai oktatás nyelvéről is pontos képet kaphat az olvasó.

Az első fejezetben a munka során alkalmazott fonetikai átírással ismerkedünk meg, amely néhány kiegészítéssel többnyire a magyar helyesírásra épül. Ugyanitt kerül sor az ungi nyelvjárás fonetikai, morfológiai, szintaktikai sajátosságainak ismertetésére is.

A második fejezetben a szerző az olvasó elé tárja a szláv–magyar kontaktushatások kutatástörténetét, külön felhívva a figyelmet arra, hogy ez a legkevésbé kutatott területe mind a magyar nyelvészetnek, mind pedig a szláv nyelvtudománynak. Ezt a hiányt is pótolni kívánta Kótyuk István e nagy terjedelmű munkájával, melyben ahhoz, hogy egy adott szót ukrainizmusnak minősítsen, figyelembe vette annak szemantikáját és fonémaösszetételét, a szó meglétét más kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, illetve hiányát más szláv nyelvekben vagy/és a velük szomszédos magyar nyelvjárásokban, a szó szemantikai azonosságát az ungi magyar nyelvjárásban és az ukrán nyelvjárásokban. Ugyancsak fontos körülménynek tekinti, ha a szó hangalakja kizárólag az ukrán nyelvből magyarítható. Az ukrán eredetre utaló kritériumokat minden szócikkben feltünteti a szerző.

A következő fejezetet a szerző az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak csoportosításának szenteli. A csoportosítást Kótyuk István *Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien und Teschen 1884*, valamint Bárczi Géza, *A magyar nyelv életrajza. Bp., 1963* klasszifikációinak ötvözésével és kibővítésével végezte. Ugyanis amíg *Franz Miklosich* 20, *Bárczi Géza* pedig 17 tematikai csoportból álló osztályozást használt, addig Kótyuk István 21 egymástól élesen elkülönülő csoportra osztva tárja az olvasói elé a begyűjtött, s általa ukrán kölcsönszónak minősített 247 lexikai elemet. Bemutatjuk a tematikai csoportosítást és néhány példát az egyes csoportokhoz tartozó lexikai elemekből:

- az ember tulajdonsága, külseje, cselekedetei: *bida* < ukr. *біда* 'baj', *bidák* < ukr. *бідняк* 'szegény ember' stb.;

¹ A disszertáció ismertetése külön munkaként *Jelentés az ukrán-magyar nyelvhatárról* címmel megjelent a Kisebbségkutatás 2009. évi 3. számában.

- testrészek: *pup* < ukr. *пуп, пупок* 'köldök', *zubi* < ukr. *зуби* 'tejfog', stb.;
- rokoni és egyéb emberi kapcsolatok: *gyidu* < ukr. *дідуць* 'öregember', *gazdinya* < ukr. *газдиня* 'gazdasszony' stb.;
- ruházat, mosás: *dindik* < ukr. *дівиска* 'függő, fityegő', *pláscs* < ukr. *плац* 'palást', stb.;
- gasztronómia, étkezés: *brindza* < ukr. *бриндза* 'sós juhtúró', *haluska* < ukr. *галушка* 'haluska, galuska' stb.;
- házi szövés-fonás: *cípke* < ukr. *ціпки* 'csípke, csípkefa', *motóla* < ukr. *мотовила* 'motolla' stb.;
- a ház berendezése: *hojda* < ukr. *гойдалька* 'bölcső', *lóka* < ukr. *лавка* 'hosszúszék, lóca' stb.;
- gazdálkodási eszközök, épületek, helyiségek: *butyka* < ukr. *будка* 'bódé', *dránka* < ukr. *дранка* 'zsindely' stb.;
- kultúrművények, természetűk, megművelésük: *petruska* < ukr. *петрушка* 'petrezselyem', *morkó* < ukr. *морква* 'sárgarépa' stb.;
- vadnövények: *lapótya* < ukr. *латаття* 'tavirózsa', *ráska* < ukr. *ряска* 'békalencse' stb.;
- állattenyésztés, az állatok sajátosságai: *cinya* < ukr. *свиня* 'disznó', *csereda* < ukr. *череда* 'csorda' stb.;
- állatvilág: *bumbáriska* < ukr. *сонечко, бомбарь* 'katicabogár', *puhir* < ukr. *личирка хруща, пухир* 'pajor' stb.;
- népi gyógyászat: *cservinka* < ukr. *понос, червінка* 'hasmenés', *hárkál* < ukr. *відхаркувати* 'felköhög' stb.;
- vallás, szokások; hiedelmek: *boha* < ukr. *бог* 'isten', *pászka* < ukr. *паска* 'húsvéti fonott kalács' stb.;
- ének, tánc, szórakozás: *durák* < ukr. *дурак* '«bolond», egyfajta kártyajáték', *hosztina* < ukr. *гостина* 'vendégség', stb.;
- állami, társadalmi és politikai élet: *kuputál* < ukr. *клопотати* 'igyekezni', *pecsáty* < ukr. *печать* 'pecsét'.
- nemzetek, népek megnevezései: *bojkó* < ukr. *бойко* 'bojkó, az ukrán nemzet egyik része', *rumuny* < ukr. *румун* 'román nemzetiségű' stb.;
- földrajz: *báhony* < ukr. *болото, bagno* 'mocsár', *polonina* < ukr. *полонина* 'erdei tisztás, hegyi síkság' stb.;
- elvont fogalmak: *bida* < ukr. *біда* 'baj', *neszerencse* < ukr. *невдача* 'kudarc, balszerencse' stb.;
- határozószók, indulatszók, segédzők: *nyigdasoha* < ukr. *ніколи* 'soha', *probujte* < ukr. *пробувати* 'megpróbálni' stb.;
- egyéb: *drugár* < ukr. *щогла лінії електропередачі* 'villanyoszlop', *masztiga* < ukr. *мазь* 'kenőcs' stb.;

(vö. Kótyuk 2007: 71–73).

A szerző által megvizsgált 247 elem közül 78 megtalálható Kniezsa István *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című munkájában is. Am Kniezsa István a vizsgált 78 lexikai elem közül 33-at szlovák, míg 7-et ismeretlen eredetűnek tekint, melyek nagy valószínűséggel az ukránból kerültek át az ungi magyar nyelvjárásokba. Ugyanakkor közel 300 lexikai elem maradt feldolgozatlanul, melyről csak további részletes kutatás révén lehetne megállapítani, hogy melyik nyelvből is került át az ungi magyar nyelvjárásba. Külön figyelmet fordít a szerző arra is, hogy a bekerült ukrán elemek jelentése azonos-e az átadó, illetve az átvető nyelvben. Kótyuk István külön osztályozza a lexikai elemeket aszerint is, hogy egy- vagy esetleg többjelentésűek-e. A megvizsgált elemek túlnyomó része egyjelentésű. A többjelentésű szavakat jelentésük száma szerint kategorizálta a szerző:

két-, három-, négy-, öt-, hat-, sőt egy nyolcjelentésű szót is adatolt. A *paszkuda* szónak például a következő jelentései ismeretesek: 1) gazember; 2) nem tiszta asszony; 3) aki belevatkozik más dolgába; 4) búbosbanka (állat); 5) begy; 6) pimasz, ronda; 7) szerénytelen ember; 8) utálatos, visszataszító (vö. Kótyuk 2007: 77).

A szerző a kölcsönzés okát jelentéstani tényezőkkel magyarázza. Eszerint az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavait a következő három csoportra lehet osztani: 1) amelyek új, eddig ismeretlen fogalmakat jelölnek; 2) amelyek lexikai megfelelői a már meglévő magyar szavaknak; 3) érzelemkifejtő szavak, amelyeknek a magyar nyelvben számos szinonimája van.

Az ukrán elemek olyannyira beépültek az ungi magyar nyelvjárásba, hogy megtalálhatjuk őket a köszöntésekben és más frazeológiai egységekben is: *forog, mint a kalakutya* < 'крутиться як колесо'; *Dáj bozse szerencse* < Даї, боже серенче! Felhívja a figyelmet arra is, hogy a legtöbb kölcsönző aktív résztvevője új szavak képzésének és az összetett szavaknak is. Például: *drimál* < ukr. *дримати* 'álmodozik': *drimálás, drimálós; kazal* < ukr. *cmiz* 'szénarakás, kazal': *kazlaz, búzakazal, színakazal, szalmakazal, zabkazal; brizgál* < ukr. *брязкати* 'fröcsköl': *be-, le-, össze-, széjjelbrizgál, brizga, brizgálás*. Az ungi magyar nyelvjárást ért szláv hatás, mely egyaránt lehet ukrán és orosz is, kétségtelenül a szovjet érában volt a legerősebb. Az ekkor átvett kölcsönzavakat a szerző a következőképp kategorizálta:

- a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókincs: *vikonkom* < ukr. *виконком* (ор. исполком) 'végrehajtó bizottság'; *finvigyl* < ukr. *фінвідділ* (ор. финотдел) 'adóhatóság';
- az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak: *holova* < ukr. *голова колхоза или совхоза* 'a kollektív gazdaság vezetője'; *zmina* < ukr. *змiна* (ор. смена) 'váltás';
- a hivatalos élet szavai: *zájáva* < ukr. *заява* (ор. заявление) 'kérvény'; *zavidujucs* < ukr. *завідуючий* (ор. заведуючий) 'vezető, főnök';
- az életkörülményekkel kapcsolatos szavak: *hrecska* < ukr. *гречка* (ор. гречка) 'hajdina' *visivánka* < *вишиванка* (ор. вишиванная рубашка) 'hímzett ing';
- a kereskedelemmel kapcsolatos szavak: *csájna* < ukr. *чайна* (ор. чайная) 'teázó'; *molocsárnya* < *молочарня* (ор. молочная) 'tejcsarnok';
- az oktatás szókincsébe tartozó szavak: *csodennik* < *щоденник* (ор. дневник) 'napló'; *gyitszad* < *дитсад* (ор. детсад) 'óvoda'.

(Kótyuk 2007: 95–96).

Az utolsó fejezetben a szerző az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönzavainak fonetikai és morfológiai változásait mutatja be. A magánhangzók tekintetében Kótyuk István megjegyzi, hogy az ukrán kölcsönzavakban mindegyik hosszú magyar magánhangzó előfordulhat, sőt egyes esetekben esetleg diftongizálódhat is. Így tehát az ukrán *a, o, y, e, u, i* hangoknak a magyarban *a a (~#); o (~ó) ~a ~ ó²; u (~ú); e (~ē); i (~í); i (~i)* megfelelőik vannak. A mássalhangzóknál csupán a lágy ukrán *ð, m, n* mássalhangzóknak van magyar *gy, ty, ny* magyar megfelelője, így a többi lágy ukrán mássalhangzót annak kemény magyar párja helyettesíti. A továbbiakban a szerző lexikai elemek morfológiai változását és a szófaji megoszlásukat ismerteti az olvasóval. A megvizsgált 247 lexikai elem közül 172 főnév. Bár az ukrán nyelvben a főneveknek három nemük (hím-, nő- és semlegesnem) van, az ungi magyar nyelvjárásba bekerült ukrán főnevek jelentős része a magyar nyelvben egyes szám alanyesetben honosodott meg. A 172 főnév nemek szerinti megoszlása a következő: 106 nőnemű, 58 hímnemű és 8 semlegesnemű főnév. Az átvétel során egyes lexikai elemeknek megváltozott a szófaja. Így például egyes ukrán főnevek a magyarban vagy melléknévként, vagy pedig két szófajú szóként honosodtak meg: *hucul, mizerák, rusznyák* stb. Az igék elveszítve az ukrán igeképzés alapjául szolgáló morfológiai

alakjukat *-l* képzős formában honosodtak meg az átvevő nyelvben: *lapatyál* < *лонотаму* 'fecseg'; *brizgál* < *брызгаму* 'fröcsköl'; *drimál* < *дримаму* 'álmodozik'.

A kárpátaljai magyar szaknyelvek vizsgálatával foglalkozik Györke Magdolna *A kárpátaljai magyar szaknyelvek* c. tanulmánya, melyben a szerző a melegházi gazdaságok, a cipészek, a gyertyakészítők, és a diákság nyelvhasználatában meghonosodott szláv elemeket mutatja be. A fentebb vizsgált szaknyelvekben fokozottan vannak jelen a szláv lexikai elemek, amit a szerző azzal indokol, hogy „a szakiskolákban a tanulók orosz vagy ukrán nyelven sajátítják el a szakkifejezéseket, s így a magyar szakszavakat vagy nem is ismerik, vagy ha ismerik is, alig használják, mivel így a vegyes nyelvű munkaközösségekben könnyebben megértik egymást” (Györke 1991: 70–71). A diákság nyelvhasználatát vizsgálva a szerző megjegyzi, hogy a kárpátaljai magyar diáknyelv szókinccse két csoportra osztható. Az elsőbe a magyarországi diáknyelvben is elterjedt szavak sorolhatóak (*tőri*, *doli*, *matek*, *suli*), a másodikba pedig az orosz vagy ukrán nyelvből átvett elemeket (*zacsot* 'kollokvium', *obsi* 'diákothton', *praktika* 'gyakorlat' stb.), melyek csak a kárpátaljai diákság nyelvhasználatára jellemzőek. Végezetül pedig leszögezi, hogy „a nyelvhasználatot kell a központba állítani az öncélú grammatizálással szemben. Fontos teendő az oktatásügy részéről az anyanyelvi szakoktatás bevezetése, hisz ez egyben az adott szakma magasabb színvonalú elsajátítását, művelését is fogja eredményezni (Györke 1991: 70–71).

Kótyuk István *A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv* c. tanulmányában a kölcsönszavak kapcsán megjegyzi, hogy „e szavak túlnyomó többsége fölösleges a nyelvben, mivel az általuk jelölt fogalmaknak megvan a magyar neve”, ugyanakkor „magyar megfelelőjük legfeljebb akkor bukkan fel, ha a beszélő nagyon választékos akar lenni, és kinosan ügyel nyelvhasználatára” (1991: 67). A szerző kölcsönszavak beáramlását és meghonosodását a következő okokkal indokolta: adott tárgy vagy dolog ezen a néven vált ismertté; hivatalos helyen, hivatalos személyek használják; kényelemszeretet, a beszédtempó felgyorsulása (nem gondolkodunk a magyar megfelelőn, mivel a kölcsönszó gyakran rövidebb és könnyebben ejthető, mint a magyar megfelelője); nyelvi igénytelenség, gyakorlatlanság (uo. 67). Az általa vizsgált nyelvi sajátosságok kapcsán megjegyzi, hogy azok elsősorban a beszélt köznyelv jellemzői, s az írott nyelvbe ritkán kerülnek be, s hogy tervszerű és következetes nyelvművelő munkával kellene törekedni a kétnyelvűség tökéletesítésére, az anyanyelv tisztaságának megőrzésére (uo. 69).

A kétnyelvűség-kutatás egyik jelentős monográfiája 1998-ban látott napvilágot Kárpátalján Csernicskó István tollából *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* (Csernicskó 1998) címmel. 2003-ban szintén Csernicskó István szerkesztésében jelent meg *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* című könyv, amely a kárpátaljai magyar kétnyelvű beszélőközösség nyelvhasználatát, az ukrainai idevonatkozó törvényeket, ezek gyakorlatban való megnyilvánulását, a problémák orvoslásának lehetőségeit tárgyalja. A kötet külön fejezetben tárgyalja a kétnyelvűség hatásait a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban. E fejezet második részében a kölcsönzés és a szókölcsönzés bemutatását a szerző a kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátosságainak bemutatásával teszi szemléletessé. Ugyancsak helyi példák segítségével mutatja be a kölcsönszavak típusait:

- közvetlen kölcsönszavak: *bánka* (befőttesüveg); *bulocska* (zsemle); *gripp* (influenza); *kocsegár* (fűtő); *kraszovki* (edzőcipő); *práva* (jogosítvány) stb.
- hangalakkölcsönzés: *bufet* (büfé); *gruzin* (grúz); *sláng* (slag). E csoport kapcsán megjegyzi a szerző, hogy a hangalakkölcsönzések túlnyomó többsége a görög vagy latin kölcsönszavak szláv nyelvbéli újrakölcsönzései, mégpedig a szláv hangalak megtartásával. Pl. *archív* (archívum); *diplom* (diploma); *infarkt* (infarktus); *referát* (referátum) stb.
- hibrid kölcsönszavak: *főszesztra* (főnövér); *povorotnyiklámpa* (indexlámpa); *paszportszám* (személyi igazolvány száma); stb. Számuk a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban alacsony.

- jelentéskölcsönzés: *cseppet* (telefonál); *dolgozik* (működik); *kiírat* (előfizet); *methodista* (módszerész); *deficit* (hiánycikk) stb.
- tükörszavak: *átfordít* (lefordít); *(pénzt)cserél* (vált); *(vizsgát)lead* (letesz);
(Csernicskó 2003: 132–136)

Emellett foglalkozik a magyarországi és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat gyakorisági eltéréseinek a bemutatásával, valamint a személynévhasználat sajátosságainak a bemutatásával is. Az utóbbi kapcsán megjegyzi a szerző, hogy a vizsgálataik során az „Anyja neve?” kérdésre 144 adatközlőből 86 az anyja férje utáni nevét adta meg. Ugyancsak kárpátaljai sajátosságnak tudja be a három elemből álló személynévek (család-, kereszt-, és apai név) használatát, melyet a helyi magyarság mintegy magyarosított, így hozva létre pl. a *Popovics László László*ciból a *Popovics László Lászlóé*, vagy a *Bátori Margit Benjámin*ovnából a *Bátori Margit Benjáminé* formákat. (vö. 158–159). Csernicskó szerint a mindennapi használat miatt bekerült kölcsönzők a megszokás eredményei. Olyan szavak ezek, amelyeket a bilingvis nyelvközösségekben élők naponta használnak munkájuk során, bevásárlás közben, a szomszédal való kommunikációban stb. A beszélő ismeri ezek magyar megfelelőjét, de mivel élőnyelvi használatukra ritkán kerül sor, a passzív szókincsbe kerültek át (Csernicskó 1995: 139–140).

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán működő Hodinka Antal intézet, valamint Beregszászi Anikó és Csernicskó István nagyszabású kutatásai révén mára megtörtént a kárpátaljai az egyes nyelvhasználati szinterek általános jellemzése is. Az ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról* c. 2004-ben megjelent kötetükben többek között a többnyelvű (elvben minden kárpátaljai magyar legalább kétnyelvű) egyén beszédének a nyelvhasználati szinterekhez való igazítása (nyelvhasználati normarendszer) kapcsán idézik pl. a következő interjúrészletet, melyben egy gyertyánligeti beszélőt kérdezik:

„Kutató: *Az itt élő magyarok milyen nyelven beszélnek inkább? Magyarul, vagy ukránul, vagy oroszul?*

Adatközlő: *Magyarul.*

Kutató: *Magyarul. Azt használják?*

Adatközlő: *Mikor hol, ahogy kell, úgy beszélnek, van úgy, hogy beszélnek magyarul is. Hogy ha kell valahova menni, beszélni kell ukránul, mert nem értik.*” (vö. 58)

Az idézett interjúrészlet is igazolja, hogy a helyi magyar lakosság tudatában van, hogy mely nyelvhasználati szintéren melyik nyelvet is kell alkalmaznia, s ebben legtöbbször csupán a nem megfelelő nyelvtudás az egyedüli akadály. A kötetben *Kárpátaljai szójegyzék* cím alatt találhatjuk meg azokat a kárpátaljai magyar szavakat és szójelentéseket (számszerint 34 db), melyek ugyanezen jelöléssel bekerültek a *Magyar értelmző kéziszótár* átdolgozott és 2003-ban megjelent kiadásába is. 2007-ben látott napvilágot a Csernicskó István és Márku Anita által szerkesztett *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához* c. (vö. 2007) kötet, mely a kárpátaljai magyar nyelvjárások ismertetése és tipizálása mellett néhány, szintén a kárpátaljai magyar nyelvjárások vizsgálatával foglalkozó régebbi tanulmányt bemutató szöveggyűjtemény. Itt találhatjuk például Horváth Katalin–Lizanec Péter *A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól* c. tanulmányának utánközlését is, melyben a szerzők a szókincs kapcsán megjegyzi, hogy „román nyelvi elemekben a rahói és a técsői járás nyelvjárásai gazdagok; szlávizmokban a rahói, técsői, munkácsi és ungvári járási nyelvjárások. A szlávizmok között a legtöbb az ukrán, a szlovák és az orosz eredetű szó” (vö. 154–166). A kötet emellett nyelvjárás példaszövegeket is tartalmaz, melyekben a kárpátaljai kétnyelvűség szinte minden nyelvi sajátosságára találhatunk példákat.

Csernicskó István a *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben* c. tanulmányában a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatáról nyelvészeti és szociológiai kutatásokra alapozva mondja azt, hogy „a helyi nyelvváltozatok a lokális, regionális identitás jelzését, a szűk közösséggel szembeni szolidaritást szolgál(hat)ják elsősorban

a kettősnyelvű beszélők számára; a magyarországi magyarokkal való érintkezés során viszont... a nemzeti identitás kifejezése kerülhet előtérbe...” (Cserniczkó 2008: 161).

Karmacsi Zoltán *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás* c. könyvében az etnikailag vegyes házasságban nevelkedő gyermekek nyelvsajátítási folyamatát vizsgálja, s kitér a kölcsönelemek használatára, aminek kapcsán megjegyzi, hogy „a gyermekek beszédében előfordulnak úgynevezett hibrid jelenségek, amelyben a két nyelv ugyanazon fogalomról alkotott szavainak elemei keverednek, s egy hibrid szót, kifejezést hoznak létre”. Ez figyelhető meg például, amikor Albert (M-99-O-M) beszélget édesapjával.

„Apa: *А що було носом? [És mi volt az orr?]*

Albert: *Morkó.*

A *morkó* szó valószínűleg a sárgarépa helyi magyar nyelvváltozatban *muroknak*, *murkónak* is nevezett változatának és az orosz *морковка* [*sárgarépa*] vagy az ukrán *морква* [*sárgarépa*] elnevezésének a keveréke, amelyet a gyermek egy szóban ötvözött.” A szerző kimondja, hogy „a nyelvválasztást befolyásoló tényezők sohasem egyenként határozzák meg az adott helyzetben a nyelvválasztást, hanem egy rendszerként. Azonban mégis vannak olyan jellemzők, amelyek a rendszer elemzése nélkül is kimutathatók a környezet és a család esetében is” (Karmacsi 2007: 89).

Összegzőként tehát megállapítható, hogy a kárpátaljai kétnyelvűség-kutatás kesei kialakulása ellenére, is jelentős eredmények születtek, ám mindenképpen szükség van a kutatások kibővítésére és elmélyítésére. A vizsgálatok a nyelvtudomány szinte minden részterületére kiterjedtek. Így értékes adatokat nyújtanak a társas nyelvészetten kívül a hangtan, a lexikológia, a mondatan, a szociolingvisztika, valamint a pszicholingvisztika tárgyköréből is. Ugyanakkor a nyelvi változások folyamatos vizsgálati alapként szolgálnak az élőnyelvi kutatások számára.

IRODALOM

- BERECSÁSI ANIKÓ – CSERNICSKÓ ISTVÁN (2004). *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint
- CSERNICSKÓ ISTVÁN – MÁRKU ANITA szerk. (2007) „*Hiába repülsz te akárhová...*” Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához. PoliPrint, Ungvár
- CSERNICSKÓ ISTVÁN 1995: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). – In: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 129–145 Budapest.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN (1998): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN (2008). Nyelv és azonosságutadat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben – In: FEDINEC CSILLA szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Előnéki Bizottság Budapest.
- CSERNICSKÓ (2003) = CSERNICSKÓ ISTVÁN (szerk.) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- FODÓ SÁNDOR (1973). Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Magyar Nyelvjárások XIX*, 41–52.
- GYÖRKE MAGDOLNA (1991). A kárpátaljai magyar szaknyelvek In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* 66–69. Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest.
- HORVÁTH KATALIN – LIZANEC PÉTER A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN – MÁRKU ANITA szerk. (2007). „*Hiába repülsz te akárhová...*” Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához PoliPrint Ungvár, 154–166.
- KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk. 2009 *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. PoliPrint, Ungvár.
- KARMACSI ZOLTÁN (2007). *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás* PoliPrint, Ungvár.
- KNIEZA ISTVÁN (1955). *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. k. 1–2. Budapest.
- KNIEZA ISTVÁN (2000). Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: *A magyarság és a szlávok*. Szerk. SZEKFI GYULA. Bp., Lucidia Kiadó.
- KÓTYUK ISTVÁN (1991). A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv In.: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* 66–69. Kiadja a Széchenyi Társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest.
- KÓTYUK ISTVÁN (2007). *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai – Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре*. Szerkesztette és az előszót írta ZOLTÁN ANDRÁS. Kiadja a Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke. Nyiregyháza.
- LIZANEC PETRO 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.
- ROT ALEXANDER (1968). *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzshorod: Ragyanszka Skola.
- TESZ = Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–4. Budapest, 1967–1984.

A-19 Acta Beregsiensis. Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ. – Ужгород: ПоліПрінт, 2010 – 248 с.
ISBN 978-966-2595-01-7

«Acta Beregsiensis» є науковим виданням Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ. Даний том вміщує дослідження угорською, українською, англійською та німецькою мовами за перше півріччя 2010 року. До випуску ввійшли публікації викладачів та студентів інституту, а також закордонних науковців у сфері мовознавства, літератури, історії, педагогіки, біології, економіки та інших наук.

УДК 001(477.87)

ББК 72.4(4УКР-43АК)

Наукове видання

Acta Beregsiensis

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

2010/2

Том ІХ, № 2

РЕДАКЦІЯ: *Козут А., Пенцкофер І.*

КОРЕКТУРА: *Г. Варцаба І.*

ВЕРСТКА: *Гороній А.*

ОБКЛАДИНКА: *К&Р*

Відповідальні за випуск: *Орос І., Шови К.*

Здано до складання 14.04.2010. Підписано до друку 17.05.2010.

Папір офсетний. Формат 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 19,9. Тираж 250. Зам. 428.

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенева, 2.